

.....
OGLEDI
.....

UDK 321.64:329.15;
323.281(47)

Vladimir Petrović

Institut za savremenu istoriju, Beograd

ČISTKA U BOLJŠEVIČKOJ TEORIJI I PRAKSI*

Rezime: Autor teksta bavi se pojmom čišćenja u teoriji i političkoj praksi boljševičke partije i Sovjetskog Saveza. Analizira Lenjinovo shvatanje partijske čistke i uloge koje je čišćenje imalo kako u održavanju partijske kohezije, tako i u učvršćivanju sovjetske vlasti. Dinamiku „unutrašnjih“ i „spoljnih“ čistki lenjinskog perioda autor poredi sa radikalizacijom ove prakse u Staljinovoj epohi i njenom transformacijom u metod političkog upravljanja i društvenog inženjeringa. U tekstu se ukazuje na posledice nastale izvozom ovog koncepta u ostale komunističke partije posredstvom Kominterne, a posebno se razmatra recepcija i primena čistke u Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Ključne reči: čistka, čišćenje, komunizam, boljševizam, Lenjin, Staljin, Tito, SSSR, Jugoslavija

Britanska antropološkinja Meri Daglas sa pravom ubraja pojam *čistote* u jedan od temeljnih koncepata formiranja i održavanja ljudskih zajednica. U svojoj studiji *Čisto i opasno* ona je ukazala na aspekte magijskog i religijskog mišljenja kojima se upotrebom pojma čistog povlačila nužna granica u društvenoj organizaciji i tako razlikovali oni koji su unutar, odnosno izvan nje.¹ Otud ne treba da se čudimo što se sa pojmom *čišćenja* tokom istorije susrećemo u različitim emanacijama (lat. *lustratio*, gr. *καθάρισις* fr. *epuration*, nem. *Reinigung*, rus. *очищение*, eng. *cleansing*), a veoma često u kontekstu racionalizacije i legitimizacije nasilja. Usled svoje ritualne i prividno afirmativne konotacije, (o)čišćenje je predstavljalo borbeni poklič Prvog krstaškog pohoda, Vartolomejske noći, Tridesetogodišnjeg

* Rad je deo projekta *Konflikti i krize - saradnja i razvoj u Srbiji i regionu u 19. i 20. veku* (br 47030), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

1 Meri Daglas, *Čisto i opasno*, XX vek, Beograd 2001.

rata... Spasavanje „čistog“ uklanjanjem „nečistog“ funkcionisalo je kao jednostavan mehanizam kojim se pravdala ne samo borba, već i potpuna anihilacija protivnika. Mobilizacioni potencijal ovog termina oživele su totalitarne ideologije 20. veka. Pogled na svet temeljen na pseudonaučnom tumačenju istorije kao permanentne borbe rasa (nacizam), odnosno klasa (boljševizam) prosto je pozivao na pojednostavljen koncept kojim bi nasilje postalo ne samo opravdan, već upravo nužan segment stvarnosti. Ovaj tekst je posvećen konceptualizaciji *čistke* (ru. *чистка*) kao specifičnog oblika očišćenja osmišljenog i sprovedenog u Sovjetskom Savezu. Njena specifičnost je bila u tome što je istovremeno sprovedena na dva nivoa – spram protivnika partije i protiv nezadovoljnika unutar nje; značaj je u tome što je u SSSR-u čišćenje institucionalizovano i izdignuto od ekscesa do principa upravljanja partijom, državom i društvom koji će postati model za druge komunističke organizacije i pokrete, pa tako i Komunističku partiju Jugoslavije

Lenjinsko čišćenje: Mangupi iz sopstvenih redova

„Partijska borba daje partiji snagu i vitalnost; najveći dokaz partijske slabosti je njena razuzdenost i zamagljivanje jasnih razgraničenja. Partija se jača time što sebe čisti.“, pisao je Ferdinand Lasal Karlu Marksu juna 1852. Pola veka kasnije, nimalo slučajno, upravo je ovaj citat izabrao Vladimir Iljič Lenjin, jedan od vođa Ruske socijaldemokratske radničke partije (RSDRS), da njime otpočne svoj programski pamflet *Šta da se radi?*, u kojem se zalagao za strogu partijsku disciplinu i transformaciju RSDRS u organizaciju profesionalnih revolucionara.² Tesna većina (r. большевики) koju je pridobio za ovaj pravac zanosila se isključivom interpretacijom marksizma. Žestoko se obrušavajući na svaku alternativu, boljševici su pokazali ne samo netolerantnost prema protivnicima, već upravo sektašku isključivost prema sledbenicima koji nisu u potpunosti pratili dogmu. U Lenjinovom beskompromisnom pogledu na svet, pročišćavanje, čišćenje i čistka su predstavljali osnovni instrument očuvanja partijske discipline, kao preduslova ispunjenja njene istorijske misije.

Ova karakteristika je postala jedno od ključnih određenja boljševizma u periodu između Februarske i Oktobarske revolucije, kada i počinju prve evokacije čišćenja kao oblika obračuna sa političkim protivnicima. Pred sam juriš na Zimski dvorac, Trocki je govorio deputatima Petrovgradskog sovjeta: „Zimski dvorac nije zauzet, ali njegova sudbina će se odlučiti kroz koji trenutak ... Vlast Privremene vlade na čelu sa Kerenskim bila je mrtva i

2 В.И. Ленин, *Что делать?*, http://www.skmr.ru/library/library_files/vil_todo.htm; Biografski detalji u: David Schub, *Lenin: A Biography*, Penguin Books, London 1976; Dimitrij Volkogonov, *Lenjin: politički portret I/II*, Službeni list SRJ, Beograd 1997.

čekala je samo udarac metle istorije koja ju je morala počistiti.⁴³ Sa preuzimanjem vlasti u Petrogradu i Moskvi, zamena stare elite novom obuhvatila je, ako se izuzmu određeni taktički ustupci, sve upravljačke i činovničke sfere. Temeljnost sa kojom je ova smena bila obavljena odražavala se u značaju koji su boljševici pridavali sferi nadzora nad ovim procesom. On se najbolje ogledao u reformi bezbednosnog sistema, u kojem je politička policija (VČK, odnosno Sveruski izvanredni komitet za borbu protiv kontrarevolucije i sabotaze) imala ogromnu ulogu. Osnovana decembra 1917, pod upravom Feliksa Đeržinskog, Čeka je ubrzo postala svojevrsna država u državi. Ova organizacija, koju je sam osnivač sa ponosom nazivao „mačem i štitom Partije“, upravljala je iz svog centra u Lubjanki najrazličitijim aspektima državnog života, a pre svega operacijama čišćenja. Ovlašćena ne samo za održavanje bezbednosti, već i vođenje vojnih operacija, kontrolu snabdevanja stanovništva, upravljanje radnim logorima, rekviziciju hrane, gušenje pobuna i opšti nadzor nad stanovništvom pa i članovima partije, upošljavala je već 1921. preko 200.000 ljudi. Odlomak iz jedne od njenih prvih objava o borbi sa banditizmom iz maja 1918. svedoči o njenom razumevanju sopstvene uloge u sovjetskoj državi: „Postavivši sebi u zadatak očišćenje (очищение) Moskve i njene okoline od prestupničkih elemenata ... na licu mesta su uhvaćeni i nakon ispitivanja streljani sledeći banditi...“⁴⁴ Suočavajući se sa brojnim protivnicima spolja i iznutra, partija je represivnim merama nastojala da se učvrsti na vlasti, kako na frontu protiv interventske snage i trupa „belih“, tako i u zaleđu kroz čišćenje kontrolisane teritorije od pravih ili nabeđenih sabotera, te nezadovoljnika i neprijatelja režima.

Boljševička propaganda čak predstavlja Lenjina kao velikog čistača koji zemlju oslobađa gamadi svake vrste, a Sergej Jesenjin ga u pesmi *Kapetan zemlje* (1925) opisuje ovako: „Malo surov, i nežno drag, sred talasa bure u čišćenju svom, mnogo marksistički i sasvim lenjinistički, mislio je i radio on“.⁵

Uporedo sa nastojanjima boljševika da osvoje vlast i održe se na njoj, čišćenje se okreće ka unutra i ubrzo postaje ključni aspekt unutarpartijske dinamike. Ovo „pounutreno“ čišćenje nije podrazumevalo fizičku

3 Cit. prem. Aleksandar Rabinovič, *Boljševici dolaze na vlast*, Vuk Karadžić, Beograd 1982, 346. O ovim događajima i govoru videti i: Lav Trocki, *Moj život*, Gradina, Niš 1990, knj. II, 51–4; Džon Rid, *Deset dana koji su potresli svet*, Kultura, Beograd 1952. Sećanja drugih protagonista u: *Oktobarska revolucija: 40 godina*, Kultura, Zagreb 1957. Videti i: Николай Верт, *1917, Россия в революции*, Ас-трель, Москва 2003.

4 Cit. prem. Петр Кошель, *История российской сыска*, Молодая гвардия, Москва 2005, 216–217; Više o osnivanju VČK u: George Leggett, *The Cheka: Lenin's Political Police* Oxford University Press, New York 1986.

5 Sergej Jesenjin, *Kapetan Zemlje, Ko je ljubio taj ne ljubi više*, Sloboda, Beograd 1977, 97.

eliminaciju, već odstranjivanje iz partije. Proisticalo je iz bojazni da bi revoluciju mogli omesti nezadovoljnici iz redova same partije. Ovo uverenje je proizlazilo iz istorijskog iskustva – raslojavanja i nasilna razračunavanja unutar revolucionarne grupe su takođe obeležile Francusku revoluciju, sve do termidorskog preokreta, koji je zaustavio dalju radikalizaciju jakobinaca i tako postao bauk za boljševike. Nije moguće utvrditi da li je Lenjin zaista izrekao misao da socijalizmu mogu doći glave samo mangupi iz sopstvenih redova, ali se svakako ponašao kao da ga ta mogućnost veoma zabrinjava. Pod njegovim rukovodstvom, čistka u sovjetskoj Rusiji postaje priznat i prepoznat mehanizam. „Prva čistka boljševičke partije usledila je marta 1919, odlukom VIII kongresa RKP(b) u kojoj se govorilo o preregistrovanju svih komunista u cilju 'očišćenja partije od nekomunističkih elemenata'.“⁶

Drug Lenjin čisti zemlju od nečisti. Propagandni plakat iz 1920.

Средь рева волн – В своей расчистке
 , – Слегка суров – И нежно мил, - Он
 много мыслил – По-марксистски,
 – Совсем по-ленински – Творил
 Sergej Jesenjin (1925)

Njega treba nastaviti nepokolebljivo i neumorno. Mobilizacija komunista za rat pomogla nam je: kukavice i ništarije počele su da beže iz partije. Srećan im put! *Takvo smanjenje broja članova partije jeste ogromno povećavanje njene snage i autoriteta. Čišćenje treba nastaviti...*⁷

Oni koji su smatrali da je čistka privremena mera uslovljena građanskim ratom i borbom boljševičke vlasti za opstanak nisu poznavali ni Lenjina

6 А. Ватлин, *Коминтерн. Идеи, решения, судьбы*, РОССПЭН Москва 2009, 334.

7 „Velika inicijativa“, u: V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd 1960. XIII, 207–208.

niti karakter nove vlasti. Čistka je po okončanju građanskog rata prerasla u sistemsko sredstvo o kojem raspravlja X partijski kongres juna 1921 na Lenjinovu inicijativu „o pitanju provere i čistke ličnog sastava RKP(b)“.⁸

Na osnovu zaključaka Kongresa, Centralni komitet formira Komisiju za proveru, a partijski organ objavljuje instrukciju „svim partijskim organizacijama: o čišćenju partije“.⁹ Lenjin daje punu podršku njenom radu i čak ovom pitanju septembra 1921 posvećuje čitav članak, „O čišćenju partije“, koji zaslužuje da se prenese u celosti: „Čišćenje partije razvilo se, očigledno, u ozbiljan i ogromno važan rad. Postoje mesta gde čiste partiju oslanjajući se, uglavnom, na iskustvo, na ukazivanja vanpartijskih radnika, rukovodeći se njihovim ukazivanjima, računajući sa predstavnicima vanpartijske proletherske mase. To je ono najdragocenije, najvažnije. Kad bi nam stvarno pošlo za rukom da na taj način očistimo partiju odozgo do dole, 'bez obzira na ličnosti', to bi zaista bila krupna tekovina revolucije. Jer tekovine revolucije ne mogu sad biti iste kao ranije. One neizbežno menjaju svoj karakter u zavisnosti od prelaza s vojnog fronta na privredni, od prelaza na novu ekonomsku politiku, od uslova koji u prvom redu zahtevaju povećanje produktivnosti rada, povećanje radne discipline. U takvo vreme glavna tekovina revolucije postaje unutrašnje, ne mnogo vidljivo, ne upadljivo, ne odmah primetno poboljšanje rada, njegove organizacije, njegovih rezultata; poboljšanje u smislu borbe protiv uticaja sitnoburžoaske i sitnoburžoaske-anarhične stihije koji rastaču i proletarijat i partiju. Da bismo ostvarili takvo poboljšanje, treba da partiju čistimo od elemenata koji se odvajaju od masa (da i ne govorimo, razume se, o elementima koji sramote partiju u očima mase). Naravno, mi se nećemo potčiniti svim ukazivanjima mase, jer se i masa neki put predaje – naročito u godinama izuzetne umornosti, premorenosti od prekomernih teškoća i napora predaje raspoloženjima koja nisu nimalo napredna. Ali u ocenjivanju ljudi, u negativnom odnosu prema onima koji su se 'prišljamčili', koji su se 'zakomesarili', koji su se 'birokratizovali', ukazivanja vanpartijske proletherske mase, a u mnogim slučajevima i ukazivanja vanpartijske seljačke mase osobito su dragocena. Radna mase vrlo fino hvata razliku između poštenih i odanih komunista i onakvih koji su odvratni čoveku koji u znoju lica svoga zarađuje svoj hleb, čoveku koji nema nikakvih privilegija, nikakvih 'povlastica'. Čistiti partiju uzimajući u obzir ukazivanja vanpartijskih radnika – velika je stvar. Ona će nam dati ozbiljnije rezultate. Ona će učiniti partiju kudikamo jačom avangardom klase nego što je bila ranije, učiniće je avangardom koja je čvršće povezana sa klasom, koja je sposobnija da vodi k pobedi usred masa

8 В. И. Ленин, *Предложения по вопросу о проверке и чистке личного состава РКП(б)*. http://jvc-site.ru/index3_7_6_2.html

9 „Ко всем партийным организациям. Об очистке партии“, *Правда*, 27.7.1921.

teškoća i opasnosti. Kao specijalni zadatak čišćenja partije ja bih još ukazao na njeno čišćenje od bivših menjševika. Po mom mišljenju, od menjševika koji su stupili u partiju nakon početka 1918. godine trebalo bi ostaviti u partiji otprilike stoti deo, ne više, pa i tu proveravati svakog kog ostavljamo tri i četiri puta. Zašto? Zato što su menjševici, kao struja, u periodu od 1918–1921 godine dokazali sve svoje osobine: prvu – da se vešto prilagođavaju, 'lepe' za vladajuću struju među radnicima; drugu – da još veštije služe, verno i pošteno, belogardejstini, da joj služe na delu, odričući se nje na rečima. Obe ove osobine proizlaze iz cele istorije menjševizma: treba se samo prisetiti Akselrodovog 'radničkog kongresa', odnosa menjševika prema kadetima (i prema monarhiji) na rečima i na delu, itd. Menjševici se 'lepe' za KPR ne samo i čak ne toliko iz makijavelizma (i ako su u pogledu metoda buržoaske diplomatije menjševici još od 1903 godine dokazali da su prvoklasni majstori u toj oblasti) koliko zbog svoje 'prilagodljivosti'. Svaki oportunist odlikuje se prilagodljivošću (ali svaka prilagodljivost nije oportunistam), i menjševici, kao oportunisti, prilagođavaju se, tako da kažem, 'iz principa' vladajućoj struji među radnicima, uzimaju zaštitnu boju kao zec koji zimi postaje beo. Tu osobenost menjševika treba znati i treba je uzeti u obzir. A uzeti je u obzir – to znali očistiti partiju otprilike od devedeset devet od sto od ukupnog broja menjševika koji su u KPR ušli posle 1918 godine, tj, onda kad je pobjeda boljševika počela da postaje najpre verovatna, a zatim nesumnjiva. Partiju treba očistiti od lopova. Od pobirokraćenih, nepoštenih, kolebljivih komunista i od menjševika koji su prefarbali 'fasadu', ali koji su u duši ostali menjševici.¹⁰

Uverenje o preregistraciji člana partije od 22. maja 1922.

Do kraja godine su širom čitave zemlje uspostavljene komisije, najčešće tročlane, pred kojima su partijski članovi obavljali ritual preregistracije. Pred Komisiju se odlagala partijska knjižica i revolver, a zatim se odgovaralo na pitanja o socijalnom poreklu, učešću u revoluciji, proveravala se ideološka pismenost i moralni lik

člana. Ukoliko bi prošao test, član bi zadržao knjižicu i pištolj, ukoliko bi pao, bio bi odstranjen iz partije

Na osnovu rada Komisije, završenog do kraja 1922, od 658.839 članova partije udaljeno je 159.335 – 24% (gotovo svaki četvrti). Kvalifikacije

10 „O čišćenju partije“, u: V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd 1960, XIV, 386–8. Verzija na ruskom: *О чистке партии*, <http://vi-lenin.ru/?p=1264>

za odstranjenje bile su „kolebljivi elemenat, balast, nepotrebnii elemenat, diskreditovanje sovjetske vlasti, pijanstvo, buržoaski način života, religiozna uverenja...“.

Lenjin je bio zadovoljan rezultatima operacije čišćenja. Partijski redovi su temeljno pročešljani i obezbeđena je lojalnost, neophodna u trenutku prelaska partije sa kadrovske na masovnu. Štaviše, čišćenje je institucionalizovano kao permanentan proces kojim se obezbeđuje partijska pravovernost. Poslednji tragovi alternative boljševizmu (menjševika, esera) istrgnuti su iz partijskih redova zavođenjem poslušnosti u okviru partijske nomenklature, te favorizovanjem prvoboraca, odnosno „starih boljševika“. Lenjin nije smatrao čistku jednokratnim rešenjem, već kontinuiranim procesom provere i kontrole kako biografija, tako i onoga što komunisti „ostaje u duši“. Princip čišćenja, zasnovan na proverama i potkazivanju, trebalo je da zavede osećanje odgovornosti (zapravo pokornosti) unutar same partije i da očuva njen avangardni karakter.

Uporedo sa isključivanjima iz partije, pooštava se i čišćenje protivnika van nje. Ad hoc sudovi po zemlji su utvrđivali odgovornost za antirevolucionarnu delatnost po slobodnim kriterijumima. Smrtna kazna je izricana olako, a ubrzo se formira i sistem radnih logora, u kojima je protivnički „šljam bio podvrgnut neprestanom pročišćenju“.¹¹ Shodno tome, bezbednosni sistem ogromnih razmera bio je nužan za sprovođenje politike spoljnog i unutrašnjeg čišćenja u realnost. Naredne godine, Čeka se 1922. transformiše u Državnu političku upravu (GPU), a zatim izdiže sa nivoa odeljenja u okviru ruskog narodnog komesarijata za unutrašnje poslove (NKVD) u rang savezne agencije (Objedinjena državna politička uprava – OGPU). Pod njenim nadzorom osniva se i prvi stalni logor na Solovetskim ostrvima (1921), koji će ubrzo prerasti u ogromnu mrežu.

Iako je Lenjin do kraja života nastojao da očuva razliku između čišćenja države od neprijatelja i čistke unutar partije, ukazujući na „liniju krvi“, koja se nije smela preći u obračunu među komunistima, logika sistema je neminovno tanjila tu granicu: „Proletarijat svoj izraz nalazi u boljševičkoj partiji, dok ova, raspoložuci apsolutnom vlašću, ostvaruje marksističku ideju o diktaturi proletarijata“, tumači boljševičke stavove Rejmon Aron.

Propagandni plakat koji veliča doprinos GPU borbi protiv kontrarevolucije

11 Anna Applebaum, *Gulag. A History*, Penguin books. London 2004, 21.

Otuda, „pošto je boljševička partija po definiciji isto što i proletarijat, menjševici koji se nisu slagali sa boljševicima mogli su jedino biti izdajnici“.¹² Odbačeni članovi partije postajali su interesantni bezbednosnom aparatu kao potencijalni rasadnici nezadovoljstva.

Staljinske čistke

Sistemski karakter koji je spoljno i unutrašnje čišćenje zadobilo u sovjetskoj državi došao je do izražaja tokom Lenjinove bolesti (1922–3), a posebno nakon smrti naredne godine, kada je princip partijske čistke zazivan da bi se legitimisala frakcijska borba za njegovo nasleđe.¹³ Na terminu i praksi najviše je insistirao jedan od pretendenata, generalni sekretar partije, Josif Visarionovič Staljin. U svom kanoničnom delu *Pitanja lenjinizma* (1924), Staljin na više mesta pominje značaj čišćenja, parafrazirajući Lenjina: „partija jača tako što se pročišćava (г. очищает себя) od oportunističkih elemenata“. Staljin dalje tvrdi da „put razvitka i jačanja proleterskih partija proizlazi samo preko očišćenja od oportunističkih i reformista, socijal-imperijalista i socijal-šovinsta, socijal-patriota i socijal-pacifista“. Partija jača tako“, ponavlja još jednom, „što se pročišćava od oportunističkih elemenata.“¹⁴ Staljin je smatrao čistku zalogom očuvanja vodeće uloge partije u društvu, a pre svega garantom gvozdene discipline za koju se zalagao.

Do 1926. Staljin se učvrstio kao neosporni lider, a „XV kongres je doneo odluku o isključenju cele opozicije. Isključeni su bili stavljeni na raspolaganje GPU“.¹⁵ Otarasivši se Trockog, otklonivši zatim redom ljude iz ešalona najbližih Lenjinovih saradnika (Kamenjeva, Buharina, Zinovjeva), pobednička frakcija je nastojala da u potpunosti neutrališe delatnost njihovih stvarnih ili nabeđenih pristalica (trockista, buharinovaca...). Pozivajući se na Lenjina, tvrdio je da „bez periodičnih čistki od kolebljivih elemenata partija ne može jačati“.¹⁶ Januara 1930. Staljinu odan Centralni komitet je izradio nove smernice za sprovođenje opštepartijske generalne čistke

12 Rejmon Aron, *Demokratija i totalitarizam*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 1997, 247.

13 O ovim međufrakcijskim borbama svedoči Trocki, *nav. delo*, 228–286, a pišu Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza*, Otokar Keršovani, Rijeka 1985, knj. I, 228–336; Milan Brdar, *Praksis Odiseja*, Službeni list SRJ, Beograd 2000, knj. II, 33–315. Staljinova biografija: Isaac Deutscher, *Staljin: politička biografija*, Globus, Zagreb 1977. O atmosferi straha u rukovodstvu v. Sajmon Sibag Montefjore, *Staljin. Dvor crvenog cara*, Laguna, Beograd 2007.

14 J. V. Сталин, *Вопросы ленинизма*, ОГИЗ, Москва 1945, 74–5.

15 Lav Trocki, *nav. delo*, 286,

16 Cit. prem. М. Базанов. *Борьба товарища Сталина за ленинское единство в партии*. Пропагандист и агитатор РККА, № 23, 1939 <http://www.oldgazette.ru/lib/propagit/23/10.html>

(общепартийная генеральная чистка).¹⁷ Komisije za čistke su bile uređene teritorijalno, ali po strogom hijerarhijskom principu. Pred komisijama su se ovoga puta morali pravdati i najviši partijski rukovodioci, poput Buharina, Tomskog i Rikova. Cilj čistke bio je „ujednačiti partiju, bespoštedno ukloniti iz redova partije sve ravnodušne, razobličiti skrivene trockiste i

pripadnike drugih antipartijskih grupa i očistiti partiju od njih“. Za uklanjanje su bili viđeni „neprijateljski elementi, klasni protivnici, oni koji su samo na rečima za generalnu liniju, a na delima protiv nje, skriveni i otvoreni protivnici železne partijske discipline, karijeristi i politički nepismeni. U narednom talasu sa početka

Konsatnin Finogenov, *Partijska čistka*

1933. isključeno je 400.000 ljudi, odnosno čak 18% članova partije. Pod Staljinom se ne menja samo obim, već i karakter čistki. Od 1921. do 1933. iz partije je isključeno 800.000 ljudi, ali to nije značilo da su nužno posmatrani kao protivnici sistema. Međutim, od atentata na Kirova, lenjingradskog partijskog šefa (decembra 1934), čistke postaju ne samo deo partijske svakodnevice, već i sredstvo za uništenje opozicije Staljinu. Po samim Staljinovim rečima, „za redovne članove Partije biti u Partiji ili biti isključen iz Partije – to je pitanje života i smrti“. Centralnom komisijom za sprovođenje čistke upravlja Staljinu odani Lazar Kaganovič. Počinje razdoblje Velike čistke.

Od 1935, čistka postaje permanentna i ubrzava svoj ritam. Otpadnici od partijske linije ne samo da bivaju uklonjeni, već i hapšeni i saslušavani da bi odali svoje saradnike. Posebno je optužba za „trockizam“ bila opaka. Nakon deportovanja Trockog, ona je povlačila za sobom de facto smrtnu presudu, budući da je Trocki označen za partijskog i državnog neprijatelja i organizatora sabotaža protiv SSSR-a. Marksizam-lenjinizam u Staljinovoj interpretaciji definitivno prerasta u političku religiju, iz koje rukovodstvo izvlači aktuelnu političku liniju, koju je članstvo partije dužno da prati, pa i naslućuje. Nakon njega, sledi suđenje na kojem optuženi i javno priznaju ne samo ideološke greške, već i zločin zavere protiv SSSR-a.¹⁸ Posebno

17 Vidi uputstvo visokog partijskog funkcionera: Е. Иарославский, *Как проводить чистку партии*, Москва 1929. i njegov referat na XVII partijskom kongresu: http://www.hrono.info/vkpb_17/12_4.html XVII съезд ВКП(б). Vidi takođe Лазар Каганович, *О чистке партии*, Партиздат, Москва 1933.

18 Robert W Thurston, *Life and Terror in Stalin's Russia 1934–1941*, Yale University Press, New Haven 1996; Roj Medvedev, *Neka istorija sudī*, Naprijed, Zagreb 1989; Klaus-Georg Riegel „Rituals of confession within communities of virtuosī:

dramatična bila su suđenja Zinovjevu i Kamenjevu (1936). Ritual priznanja postaje važan elemenat njihovog pokajništva, za kojim nije sledio oprost, već smrtna kazna. Zbog atmosfere tajnovitosti koja je postajala sve izraženija, statistike o partijskim čistkama se razlikuju, ali se čini da je od 1934. do 1939. uhapšeno 1,165.000 članova. Po Roju Medvedevu, samo od 1936. do 1938. streljano je pola miliona ljudi, dok je 4,5 miliona izgubilo život u logorima.¹⁹ Princip budnosti je prerastao u paranoju.

Gore: fotografija Vorošilova, Molotova i Staljina sa Ježovim.

Dole: ista fotografija bez Ježova, nakon njegovog uklanjanja sa čela NKVD i streljanja.

Niko, uključujući i najuže rukovodstvo, nije bio bezbedan. Sistem čistki se hranio samim sobom, a bezbednosni aparat je rastao u skladu sa potrebama održavanja stalnih kadrovskih provera. U logorima, koji se neprestano uvećavaju pod nadzorom Glavne uprave korektivnih radničkih kampova i kolonija (GULAG), odstranjeni članovi partije pridružuju se drugim protivnicima režima.

Ogromnu ulogu igra politička policija, koja 1934. ponovo menja ime u GUGB, Glavnu upravu državne bezbednosti pri svesaveznom ministarstvu unutrašnjih poslova (NKVD).²⁰ Namena joj ostaje ista, premda i njeni šefovi Henrih Jagoda (1934–1936), Nikolaj Ježov (1936–8) i Lavrentije Berija (1938–1953) redom i sami padaju pod točkove

mehanizma kojim su upravljali. Čistka deluje ne samo retroaktivno, već doseže svoj vrhunac u čišćenju sećanja – uklanjanju slika odstranjenih ljudi sa fotografija i njihovih pomena u tekstovima.

Povećanje unutarpartijske represije bilo je praćeno pooštrenjem operacija čišćenja van nje. Podaci se razlikuju. Po onima podnetim Hruščovljevom Politbirou, od 1935. do 1940. kroz zatvore je prošlo 18,840.000 lica,

an interpretation of the Stalinist criticism and self-criticism in the perspective of Max Weber's Sociology of Religion", *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2000/1, 16–42.

19 Statistike skupljene u: Petar Požar, *Jugosloveni – žrtve Staljinških čistki*, Nova knjiga, Beograd 1989, 45.

20 O transformacijama službe u: Rupert Butler, *Stalin's Instrument of Terror*, Amber Books, New York 2006.

od kojih je 7 miliona izgubilo živote. Radikalizacija represije u sovjetskoj državi sa početka tridesetih godina zahvatala je čitave društvene slojeve. Seljaštvo se 1929–1931. našlo na udaru mera ubrzane kolektivizacije, koja je trebalo da predstavlja podršku politici industrijalizacije zemlje. Ova mera je dopunjavana politikom raskulačenja (раскулачивание), usmerenoj na likvidaciju bogatijih seljaka kao klase, a sprovedenoj pritiskom, hapšenjem i masovnim raseljavanjima. Od preko 1,8 miliona deportovanih, tek je 1,3 miliona dospelo na novu destinaciju u ovom procesu čišćenja.

Ova politika je pravdana, piše Robert Konkvist, tako što je „konstruisan lik 'kulaka', eksploatatora, bogatog, moćnog i nepopularnog, 'očišćenog' (malkar malo i nehumano) kao neprijatelja Partije, napretka i seoskih masa“.²¹

Kombinacija raskulačenja i kolektivizacije dovela je do masovne gladi, koja je po nekim procenama odnela i do 15 miliona žrtava u periodu 1930–37. Razvijao se i koncept periodičnih pročišćavanja (очищение)

određenih društvenih ili profesionalnih grupa, u čiju se lojalnost sumnjalo. Kao jedna od najupečatljivijih ističe se temeljna čistka sprovedena u vojnom vrhu, koji je bezmalo obezglavljen 1937. procesom Mihailu Tuhačevskom i sedmoricu drugih vojnih komandanata, navodnih učesnika u „trockiističkoj antisovjetskoj vojnoj organizaciji. U čistki je stradalo tri od pet maršala, trinaest od petnaest komandanata armija, osam od devet admirala, pedeset od pedeset i sedam komandanata korpusa, 154 od 186 komandanata divizija. Nigde se bolje ne vidi autodestruktivnost sistema nego u ovom potezu kojim je vojska obezglavljena pred sam rat, ali se nigde bolje ne vidi ni značaj koji je Staljin pridavao doslednom sprovođenju čistke u svim sferama, bez obzira na cenu.“²²

Parada 1936. Učesnici nose veliku sliku Feliksa Đeržinskog, osnivača političke policije. Za njim se nosi njen amblem, koji simbolizuje “mač i štit“ partije.

Naposletku, iako termin „etničko čišćenje“ nikada nije upotrebljen u boljševičkoj retorici, on je u Staljinovom periodu u praksi i te kako bio na delu. Sa zamahom sve nasilnijeg rešavanja politike nacionalnosti, čitave grupe stanovništva su premeštane protiv svoje volje sa jednog mesta na

21 Robert Konkvist, *Čemerna žetva. Sovjetska kolektivizacija i teror gladi*, Filip Višnjić, Beograd 1988, 9.

22 Виктор Суворов, *Очищение. Зачем Сталин обезглавил свою армию?*, Аст, Москва 2000.

drugo.²³ Na osnovu administrativnih mera, pod nadzorom NKVD-a niču čitava iseljenička naselja. U početku motivisana politikom kolektivizacije, ova iseljenja su krajem tridesetih godina poprimila strateški karakter. Iz graničnih regiona (Murmansk, Baltik, te zadobijenih delova Poljske i Rumunije) uklanjane su skupine ljudi označene kao potencijalno nelojalne (г. зачистка).

Procene o broju premeštenih ljudi se razlikuju, ali su u svakom slučaju milionskih razmera. Po Pavelu Polijanu, sprovedene su najmanje 53 kampanje deportacija tokom kojih je sprovedeno 130 operacija deportovanja. Sa ogradama, on oprezno procenjuje da su deportacije obuhvatile ne manje od 12 miliona ljudi, što unutar SSSR-a, što izvan njega.²⁴

Izbijanjem Drugog svetskog rata i ova politika je radikalizovana. Kako se rat bližio kraju, postala je neizbežan deo utvrđivanja novog poretka. O razmerama ovih operacija i upletenosti najvišeg državnog vrha svedoči Berijin dopis od 3. marta 1945, upućen Staljinu, gde piše: „NKVD SSSR-a izveštava da je 1. marta pristupio čišćenju pozadine fronta od neprijateljskih elemenata – od početka operacije odneto 107.262 ljudi.“²⁵ Deportacije i masovna preseljenja nastavile su se i nakon Drugog svetskog rata, kao i periodične partijske čistke. Staljinu je pošlo za rukom da tokom svoje dominacije SSSR-om i boljševičkom partijom do krajnosti radikalizuje logiku čistke, integrišući je u samo srce političkog sistema kojem se nalazio na čelu.

Čuveni *Kratki kurs* partijske istorije, odobren 1939, beleži: „U to vreme imalo je ogroman značaj čišćenje partijskih redova od uljeza i stranih elemenata, započeto 1933. godine ... Čisteći svoje redove i učvršćujući ih, uništavajući neprijatelje partije i boreći se nemilosrdno protiv iskrivljavanja partijske linije, boljševička partija se još tešnje zbijala oko CK partije, pod čijim su rukovodstvom partija i sovjetska zemlja prelazile na novu etapu – na dovršenje izgradnje besklasnog, socijalističkog društva.“²⁶

Iste godine, na XVIII Kongresu SKP(b) 10–21. marta 1939, Staljin je rekapitulirao učinak čistki, zaključivši: „Neki predstavnici strane štampe brbljaju da je čišćenje sovjetskih organizacija od špijuna, ubojica

23 Terry Martin (1998), „The Origins of Soviet Ethnic Cleansing“, *The Journal of Modern History*, 70 (4), 813–861.

24 Više o tome u: Pavel Polian, *Against their Will. The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*, CEU Press, Budapest 2004, 312–3; Н. Л. Поболь, П. М. Полян. *Сталинские депортации 1928–1953*, Россия XX. век, Москва 2005; И. И. Алиев, *Этнические репрессии*, РадиоСофт. Москва 2009, 11.

25 Спецсообщение Л.П. Берии И.В. Сталину, В.М. Молотову, Г.М. Маленкову о ходе „чистки“ тыла действующих фронтов, ГА РФ. Ф. 9401 сч. Оп. 2. Д. 93. Л. 255–259. Копия. Машинопись. <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/0/58932>

26 *Istorija Svesavezne komunističke partije (boljševika)*. *Kratki kurs*, Kultura, Beograd 1947, 371–2.

i štetočina, kao što su Trocki, Zinovjev, Kamenjev, Jakir, Tuhačevski, Rozenoljč, Buharin i drugi izrodi, tobože 'poljuljalo' sovjetski sistem, unijelo 'dezorganizaciju'. To plitko brbljanje zaslužuje samo da mu se narugamo. Neće li biti pravilnije reći da je čišćenje sovjetskih organizacija od špijuna, ubojica i štetočina moralo dovesti, i da je doista dovelo, do daljeg jačanja tih organizacija?²⁷ Izgubila se razlika u intenzitetu između unutrašnje, partijske čistke i procesa čišćenja sovjetskog društva.

Unutrašnja čistka je postala dominantan metod političkog upravljanja, kojim se obezbeđivala pokornost partijskog i administrativnog aparata. Spoljna čistka je osiguravala pokornost stanovništva i postala je osnovni elemenat socijalnog inženjeringa i sveobuhvatne društvene transformacije. I jedan i drugi proces nadgledao je hipertrofirani bezbednosni aparat.

Tek je Staljinova smrt marta 1953. načela ovaj smrtonosni sistem, premda se Sovjetski Savez još dugo borio sa različitim aspektima njegovog nasleđa.

Izvoz čistke

Značaj čistke u procesu uspostavljanja partijske i društvene kontrole brzo je nadržastao Sovjetski Savez. Još u ranoj fazi, boljševičko rukovodstvo je nastojalo da unutarpartijsko pročišćavanje, koje je videlo kao ključ sopstvenog uspeha u Rusiji, nametne drugim levičarskim partijama. U *Manifestu Komunističke internacionale*, koji je proizišao iz njenog osnivačkog kongresa 1919, Lav Trocki je pisao: „Naš se zadatak sastoji u tome da zaštitimo revolucionarno iskustvo radničke klase, očistimo pokret od dezintegrišućih primesa oportunitizma i socijal-patriotizma, objedinimo sve istinski revolucionarne partije svetskog proleterijata i time ubrzamo pobedu komunističke revolucije na celom svetu.“²⁸ Kominternu, kao stub okupljanja komunističkih partija, poslužila je i kao sredstvo internacionalizacije metoda čistke. Među čuvenim dvadeset jednim uslovom za ulazak u Treću internacionalu iz jula 1920, koji su sastavili Lenjin i Zinovjev, a usvojio II Kongres Kominterne, četrnaesti uslov je bio eksplicitan u tom smislu: „Komunističke partije onih zemalja u kojima komunisti obavljaju svoj rad legalno treba da vrše povremene čistke (ponovnu registraciju) ličnog sastava partijskih organizacija, kako bi sistematski čistile partiju od sitnoburžoaskih elemenata koji se neizbežno lepe za nju.“²⁹ Usledila

27 J. В. Сталин, *Вопросы ленинизма*, ОГИЗ, Москва 1945, 590–591.

28 Л. Троцкий, *Манифест коммунистического интернационала к пролетариатам всего мира, Образование Коммунистического Интернационала*, Прометей, Москва 2009, 87.

29 „Uslovi za prijem u komunističku internacionalu“, u: V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, Kultura, Beograd 1960, XIII, 207–8.

su prestrojavanja među levim socijaldemokratskim partijama i frakcijske borbe, koje su za cilj imale uspostavljanje demokratskog centralizma, a time i kursa istovetnog sa „štabom svetske revolucije“.

Zaoštavanje čistke nakon Lenjinove smrti nije mimoišlo Kominternu. Odlaskom Zinovjeva (1926) i Buharina (1928) sa čelne pozicije, ona sve više postaje transmisija Staljinovih politika. Duh čistke se uvlači ne samo u partije koje su je činile, već i u administrativni aparat Kominterne, koji je bio izložen podozrenju zbog svog internacionalnog karaktera, čestih putovanja članova i suptilne mreže tajnih kontakata sa organizacijama i pojedincima širom sveta. Sa druge strane, boravivši u Moskvi kao politički emigranti, funkcioneri Kominterne bili su daleko od baze, ostavljeni na milost i nemilost bezbednosnom aparatu. Očajnički nastojeći da prate partijsku liniju, radili su u atmosferi potkazivanja, pisali jedni drugima karakteristike po nalogu NKVD-a, istovremeno se borili i za vlast i za glavu. Od VII Kongresa Kominterne (jul-avgust 1935) jača njen kadrovski i kontrolni sektor, organizacija se centralizuje pod titularnim rukovodstvom bugarskog komuniste Georgija Dimitrova, iza koga se pružala duga Staljinova ruka, koju je oličavao sovjetski predstavnik u Kominterni, visoki oficir NKVD-a M. A. Triliser. Tokom Velike čistke, oko 200 od 492 zaposlenih u Kominterni postali su žrtve represije, a sa njima i hiljade stranih komunista koji su se zatekli u SSSR-u.³⁰ Kominternu je posmatrana kao leglo trockista, zinovjevaca i buharinovaca, pa je izložena represiji koja je gotovo paralisisala njen rad, tako da je raspuštanje ove organizacije tokom 1943, dogovoreno između Staljina, Ruzvelta i Čerčila, prošlo bez velikih problema.

Na primeru Komunističke partije Jugoslavije dobro se video ovaj korozivni uticaj. Objavljivanje uslova za pristup Kominterni radikalizovalo je sukob koji je u KPJ postojao od Vukovarskog kongresa (jun 1920). Iz partije istupaju reformisti i „centrumaši“ (Živko Topalović, Dragiša Lapčević). Novo rukovodstvo uzima učešća u radu Trećeg kongresa Kominterne (jun–jul 1921), gde KPJ predstavljaju Sima Marković i Filip Filipović. Saterana u ilegalu nakon Obznane, partija postaje zavisna od pomoći Kominterne, razdvaja se na segmente – u zemlji postoji Zameničko rukovodstvo Triše Kaclerovića, u Beču Izvršni komitet Sime Markovića. Kominternu raspravlja o uzrocima rasepa u KPJ i zaključuje da je razlog nedovoljna unutrašnja snaga organizacije. Preporučuje jačanje kohezije, ali umesto nje partijski lideri cepaju partiju po nacionalnom pitanju na levicu i desnicu, gde ova prva odnosi pobjedu 1924. Iz rukovodstva izlazi „desničar“ Sima Marković, a ulaze Triša Kaclerović, Filip Filipović, Vladimir Čopić. Suprotstavljene

30 Kevin McDermott, „Stalinist Terror in the Comintern: New Perspectives“, *Journal of Contemporary History*, Vol. 30, No. 1 (Jan., 1995), 111–130. Vidi detaljno u: A. Ватлин, *Коминтерн. Идеи, решения, судьбы*, РОССПЭН Москва 2009. 333–374.

strane se okreću Kominterni radi arbitraže, ali novi raskol izaziva Kominternino mišljenje o veštačkom karakteru „versajske Jugoslavije“.

Četvrti kongres KPJ u Drezdenu novembra 1928, održan nakon Šestog kongresa Kominterne, trebalo je da označi novu, revolucionarniju etapu. U vrh partije ulaze Đuro Đaković, Đuro Salaj, Milan Gorkić. Pokušaji pročišćenja partije pretvorili su se u ogorčene frakcijske borbe, čiji je ishod bio temeljna boljševizacija KPJ, zaokružena do 1929.³¹ Međutim, usled ishitrenih aktivnosti baziranih na pogrešnoj proceni stanja u zemlji, partijski kadar je desetkovan nakon uvođenja diktature.

Centralni komitet se raspada, a Kominternina sama formira Privremeno rukovodstvo KPJ, isprva sa Filipom Filipovićem, a zatim sa Milanom Gorkićem na čelu. Malobrojno rukovodstvo boravi van zemlje, najčešće u Moskvi, gde ga dočekuje vrhunac Velike čistke. Izvršni komitet Kominterne 1936. kritički raspravlja o radu KPJ sa rukovodstvom partije (Milan Gorkić, Ivan Gržetić, Blagoje Parović, Rade Vujović, Filip Filipović, Božidar Maslarić, Simo Miljuš, Vilim Horvaj, Dragutin Gustinčić, Edvard Kardelj i Josip Broz).

Dve godine kasnije, od pomenutih u životu su ostala samo poslednja dvojica, koja se vraćaju na rad u zemlji. „Usporedo sa čistkama koje su dobile široke razmjere u SKP(b) ... u toku 1937–8. pohapšeno je preko stotinu jugoslovenskih revolucionara, neosnovano optuženih da su imperijalistički špijuni, i trockisti, a zatim većinom streljani ili nestali bez traga. Među njima su bili: Milan Gorkić, Filip Filipović, Vladimir Čopić, Sima Marković, Đuro i Stjepan Cvijić, Kamilo Horvatin, Ivan Gržetić, Kosta Novaković, braća Vojislav, Radomir i Grgur Vujović, Mladen Čonić, Antun Mavrak, Sima i Zora Miljuš, Andrija Mihajlović, Nikola Orovčanac, Akif Šeremet, Jovan Mališić, Gojko Samardžić, Jovan Radunović“, piše zvanična *Povijest Saveza komunista Jugoslavije* iz 1985.³² Čistka u KPJ je poprimila ubilačke razmere hapšenjem njenog generalnog sekretara, Milana Gorkića (Josipa Čizinskog). Ove događaje je opisao Živojin Pavlović, bliski saradnik Milana Gorkića, koji se posle njegovog hapšenja povukao iz partijskog rada: „Termidorsko ludilo je prešlo, takođe, i na Kominternu, a zatim i na sve strane partije, njene članice ... Može se reći da je tamo uništen skoro sav stari partijski kadar, skoro si stvarni šefovi KPJ, koji su imali tu nesreću, da su se u doba termidora nalazili u Moskvi kao emigranti.“³³ Čistke su

31 *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist, Beograd 1985, 71–113. O prvoj deceniji unutarpartijskih borbi v. Kosta Nikolić, *Boljševizacija KPJ 1919–1929. Istorijske posledice*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994.

32 *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Komunist, Beograd 1985. O čistkama opširno u: Petar Požar, *Jugosloveni – žrtve Staljinskih čistki*, Nova knjiga, Beograd 1989.

33 Živojin Pavlović, *Bilans sovjetskog termidora*, Kadinjača, Užice 2001, 91–4. O Pavloviću v. Slobodan Gavrilović, *Živojin Pavlović između dogme i kritike*, Grafocard,

paralisale rukovodstvo KPJ, kako je posle rata pisao Vladimir Dedijer: „Godine 1938 u Kominterni gotovo je prevagnula odluka da se KPJ raspusti. To su bila teška vremena za jugoslovenske komuniste. U SSSR-u. Staljin je vršio velike čistke, koje su pogodile i jugoslovenske revolucionare. To je neispitan deo istorije. Koliko ih je pobijeno, to se ne zna tačno. Brojevi se penju na nekoliko stotina.“³⁴

Ovaj deo istorije ostao je zadugo neispisan, čak i nakon raskida sa Staljinom. Josip Broz Tito, šef jugoslovenske države i partije, nije ohrabrivao ispitivanja ovog segmenta svoje biografije, budući da se u ovom periodu istakao u Moskvi pisanjem karakteristika drugih jugoslovenskih rukovodilaca (Antuna Mavraka, Sime Markovića, Jovana Mališića, Filipa Filipović, Grgura Vujovića).³⁵ U jednoj od retkih reminiscencija na ovo vreme, *Uspomenama iz predratnih godina* (1960), preneo je ipak nešto od moskovske atmosfere: „Čitav niz naših ljudi bio je tada uhapšen, skoro niko nije bio vani. Dali su mi tada u Moskvi da pišem karakteristike za one koji su ležali u zatvoru... tek se ovo svršilo, a ja sam otišao kod Dimitrova. Iznio sam mišljenje da rukovodstvo KPJ treba da bude definitivno u zemlji i da nema smisla da sjedi u Parizu. 'A kakvo rukovodstvo?', zapitao me je Dimitrov. 'Ostao si samo ti, Valter, koji treba da ideš u zemlju.'“ Zauzvrat, Tito se ograđuje od frakcionaša i obećava: „Skinućemo ljagu“.³⁶ Po povratku u zemlju, Tito učvršćuje svoj položaj u KPJ, između ostalog i punom podrškom čistkama. Januara 1938. piše za *Proleter*: „Treba znati i ovo: Partija je postala za člana Partije vrlo velikim i ozbiljnim djelom i članstvo u Partiji ili isključenje iz Partije – to je veliki prelom u životu čovjeka. Treba razumjeti ovo: 'Za redovne članove Partije biti u Partiji ili isključen iz Partije – to je pitanje života i smrti' (Staljin).“³⁷ Oktobra iste godine piše Kominterni da „u vezi sa rešenjem pitanja o rukovodstvu naše partije, pred novim rukovodstvom stoji zadatak čistke (очистки) partije od raznih frakcionaša i trockističkih elemenata, kako u zemlji, tako i u inostranstvu“.³⁸ Čistka postaje ključan mehanizam provere i kontrole unutar ilegalne KPJ.

Ovoj problematici je bio posvećen dobar deo Sastanka privremenog rukovodstva KPJ održanog 19–21. marta 1939. u Bohinjskoj Bistrici, na kojem Tito podnosi „Izveštaj o unutarpartijskoj krizi“ i predlaže isključenje „svih bivših rukovodećih, frakcijskih i antipartijskih elemenata“. „Čišćenje partije“ kroz proveravanje svih rukovodećih kadrova usvaja se kao ključno

Beograd 2001.

34 Vladimir Dedijer, *Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina* Rad, Beograd 1978, 64.

35 Tekstovi karakteristika u: Pero Simić, *Tito. Strogo poverljivo*. Službeni glasnik, Beograd 2010, 50–59.

36 Cit. prem. Pero Simić, *Tito agent Kominterne*, ABC, Beograd 1990, 63–4.

37 *Isto*, 144.

38 Faksimil dokumenta, *isto*, 227.

organizaciono pitanje.³⁹ O jugoslovenskim komunistima nastradalim u Moskvi Tito za *Proleter* piše maja 1939. članak pod naslovom „Isključenja“, u kojem tereti uklonjene komuniste uobičajenim optužbama da su trockisti i agenti imperijalizma.

O rezultatima rada na čišćenju partije izveštava Kominternu 29. Septembra 1939: „U 1939. je sproveden nemali organizacioni rad, kao i sprovođenje borbe protiv frakcionaških elemenata, sektaša i oportunističkih, a počelo je i očišćenje partije (Parteireinigung) od trockističkih, polutrockističkih i drugih neprijateljskih i stranih elemenata.“⁴⁰ Sekretarijat Kominterne prima 23. novembra obaveštenje o reformi u KPJ, ali smatra da je „borba protiv oportunizma, protiv frakcionaštva, za čišćenje partije od trockističkih i drugih neprijateljskih elemenata i za boljševičku budnost i disciplinu vođena nedovoljno energično.“, pa se tako partijsko čišćenje nastavlja.⁴¹

Godinu dana kasnije, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ održanoj u Zagrebu oktobra 1940, Tito je mogao da u uvodnom referatu navede da se partija nalazi u „periodu snažnog poleta poslije toga kad je očistila svoje redove“. Izabran je novi

Centralni komitet, u čijem su se Izvršnom birou pored Tita nalazili Edvard Kardelj, Franc Leskošek, Rade Končar, Ivan Milutinović, Milovan Đilas i Aleksandar Ranković. Učesnici konferencije sastavili su i pozdravni telegram Staljinu, koji je predstavljao

Molotov, Staljin i Tito u Moskvi aprila 1945.

apoteozu ne samo sovjetskom vođi, već i metodu čistke: „Delegati Pete zemaljske konferencije KPJ, predstavnici čitavog radnog naroda Jugoslavije, pozdravljaju u tebi, veliki naš učitelju, družu Staljine, slavnu i nepobjedivu partiju boljševika, koja je pod tvojim i Lenjinovim rukovodstvom na jednoj šestini zemaljske kugle u paramparčad razbila lance kapitalizma, ostvarila diktaturu proleterijata i otvorila put oslobođenju radničke klase, svih ugnjetenih i izrabljenih cijelog svijeta ... Nema na svijetu te mjere kojom bi se mogao izmjeriti dug koji proleterijat duguje Lenjinu i tebi – nastavljaču njegovog, Marksovog i Engelsovog djela. Ali naša Partija i naša radnička klasa duguju Tebi i jedan posebna dug koji se može odužiti samo našom

39 Faksimil, *isto*, 232–238.

40 Faksimil, *isto*, 246.

41 *Isto*, 180.

najpožrtvovanijom borbom do pobjede naše radničke klase našeg naroda nad imperijalistima i njihovim agentima. Ti si, rasvijetljavajući nacionalno pitanje u Jugoslaviji, dao moćno oružje našoj Partiji kojim ona čisti i zbija svoje redove.“⁴²

*

Do početka Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, KPJ se u potpunosti staljinizovala, prihvatajući i koncept čišćenja kao meru sopstvene boljševičke ispravnosti. O dubini ovog uticaja svedoči Milovan Đilas: „Čitalac treba da zna da sam ja tada verovao da su trockisti, buharinisti i drugi opozicionari u partiji zaista bili špijuni i štetočine, pa da su samim time bile opravdane i drastične mere prema njima – kao i prema drugim tzv. klasnim neprijateljima. Ukoliko sam kod onih koji su bili u SSSR-u za vreme čistki sredinom tridesetih godina i primetio po štošta nedorečeno, ja sam držao da se to odnosi na nebitne momente ili na preterivanja – na zasecanje i od zdravog mesa samo da bi se čisto očistilo, kako je to Dimitrov formulisao u jednom razgovoru s Titom i kako nam je ovaj to preneo.“⁴³ Usvajanje ovog kreda od strane partijskog rukovodstva i članstva uticaće značajno na oblikovanje strategije i taktike partizanskog pokreta, a posebno na način preuzimanja i učvršćivanja vlasti u posleratnoj Jugoslaviji.

Vladimir Petrovic

PURGE IN BOLSHEVIK THEORY AND PRACTICE

Summary

The article tracks concept of „cleansing“ in political theory and practice of the Bolshevik party and of Soviet Union. Lenin’s understanding of importance of party purge and his deployment of cleansing to maintain party cohesion and to stabilize Soviet government is analyzed. The dynamics of „inner“ and „outer“ purges of the Leninist period is compared to the radicalization of the practice during Stalin, through the transformation of cleansing into the method of political governance and social engineering. The consequences of export of this concept into the other communist parties through the influence of the Comintern are discussed, in particular the reception of the concept of purge and cleansing in the Communist Party of Yugoslavia.

Key words: purge, cleansing, communism, bolshevism, Lenin, Stalin, Tito, USSR, Yugoslavia

⁴² *Isto*, 43, 185.

⁴³ Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Književne novine, Beograd 1990, 42.